

BOSNA-HERSEK'İN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI VE TÜRKİYE (1990-1992)

TAHİR KODAL*

ÖZ

Bu çalışmada; Yugoslavya'nın dağılmasıyla Bosna-Hersek'in 1 Mart 1992'de bağımsızlığını kazanması, bağımsızlık karşısında Türkiye'nin tutumu konu edilmiştir. Bu nedenle, konunun daha iyi anlaşılması için çalışmanın giriş kısmında, soğuk savaşın sona ermesinden, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasından söz edilmiştir. Çalışmanın esas kısmının ilk bölümünde; Bosna-Hersek'in bağımsızlığını elde ediş süreci üzerinde durulmuş, bu süreçte yaşananlar, Türkiye'nin takip ettiği dış politika ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kazanması karşısındaki Türkiye'nin tutumu açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen bilgiler ışığında varılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Türkiye, Türk Kamuoyu, Balkanlar.

* Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Denizli/TÜRKİYE, tkodal@pamukkale.edu.tr

BOSNIA AND HERZEGOVINA'S GAINING INDEPENDENCE AND TURKEY (1990-1992)

ABSTRACT

This study is concerned with Bosnia and Herzegovina's gaining independence on 1th March in 1992 after the fall of Yugoslavia, the attitude of Turkey towards the independence. Therefore, to make the topic more understandable, there is information about the ending of cold war, the fall of Union of Soviet Socialist Republics and Yugoslavia in the introduction part of the study. The main body of the study lays emphasis on the process of Bosnia and Herzegovina's independence and reveals information on what happened during this process and followed by Turkey's foreign policy. The second part of the study sheds light on the attitude and reaction of Turkey towards the independence of Bosnia and Herzegovina. The last part of the study offers the conclusions drawn in light of the gathered information.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Turkey, Turkish public opinion, the Balkans.

A- GİRİŞ

Balkanlar, tarihî süreç içerisinde çok çeşitli dil, kültür ve inanışla birlikte farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bu topraklar üzerinde Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi önemli güçlerin egemenlik kurması ve büyümesi bölgenin ekonomik, ticari, siyasal, sosyal ve kültürel değerini ortaya koymuştur. Bu coğrafya kıta geçiş bölgesine sahip olduğu için, önemli stratejik yolları üzerinde barındırmış, geniş ve verimli arazilere sahip olmuş, bu da hem kıta Avrupasındaki, hem de diğer siyaset ve politika yapıcı güçlerin dikkatini çekmiştir¹. Bu ilginin temelinde, Avrupa'nın büyük siyasî güçlerinin iç güvenlik kaygısı yanında, Doğu Avrupa, Adriyatik, Ege ve Akdeniz'deki egemenlik mücadelesi yatmıştır.

Bu kadar önemli olan bir coğrafyada Bosna-Hersek önemli bir yere sahiptir. Bosna, adını Hırvatistan ile ülkenin kuzey sınırını meydana getiren Sava Nehri'nin önemli bir kolu olan Eskiçağ'da "*Bosante*" olarak bilinen Bosna Nehri'nden almıştır. Hersek adı ise, Bosna'nın güneydoğu bölgesini meydana getiren ve Ortaçağ'da bu bölgede kurulmuş olan "*Hersek*" (Hercegovina) Dukalığı'ndan gelmektedir². Bosna-Hersek'in sahip olduğu önem, daha çok Balkan Yarımadası'nın sahip olduğu önem ile değerlendirilir. Kabaca üçgen şeklinde dağlık bir araziden oluştuğu için, Bosna-Hersek coğrafi özellikler itibariyle yarımadanın diğer bölgelerine nazaran daha az öneme sahiptir. Ancak, Balkan Yarımadası'nın batı ucu durumunda olduğu için, Bosna-Hersek tarih boyunca pek çok kavmin ve toplumun istilasına ve yönetimine maruz kalmıştır. Bu nedenle, Bosna-Hersek Güney Avrupa ve Balkan kültür karakterlerinin bir birleriyle kaynaştığı karma bir kültür ve sosyal yapı sergilemektedir. Bu da zaman içinde ülkede üç ayrı dinî ve etnik özellikteki Sırp, Hırvat ve Boşnaklardan meydana gelen ve türdeş olmayan bir toplum yapısını ortaya çıkarmıştır³.

1 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)**, (Ter.: İhsan Duru-Gülçin Tunalı-Haşım Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2009, s.3-4.

2 İsmet Görgülü ve Diğ., **Bosna-Hersek**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992, s.1.

3 Feyzullah Sarı, **Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti**, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.10.

Saraybosna'da yapılan kazılara göre tarihî geçmişi Taş Devri'ne kadar giden Bosna-Hersek sırasıyla İlliryalıların, Romalıların yönetimi altında kalmıştır. III. Yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden, ikiye ayrılmasına neden olan Hunlar, Gotlar, Cermenler, Dorlar ve Sarmatlar gibi kavimlerin hiç biri Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu bu topraklarda kalıcı olamamışlardır. Ancak, belli bir süre Avar Türklerinin yönetimi altında kalan Slav kabileleri 7. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Bosna-Hersek'e egemen olmuşlardır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altında kalan Bosna-Hersek, 12. yüzyıldan itibaren güçlenen Macarların yönetimine girmiştir. Bosna-Hersek 14. Yüzyılda ise Müslüman Türkler vasıtasıyla İslamiyet ile tanışmıştır⁴.

İlk Osmanlı-Bosna-Hersek ilişkileri Bosna-Hersek'in tamamen Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden yaklaşık yüzyıl önce yani Türklerin 1363'te Edirne ve Filibe'yi almaları üzerine başlamıştır. Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-Macaristan ilişkileri açısından taşıdığı stratejik önem, Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nin fetih yolu üzerinde bulunması nedenleriyle ele geçirilmesi gereken bir ülke durumunda olmuştur. Bu yüzden, Bosna-Hersek'in fethi 1387-1483 yılları arasında tamamlanmıştır⁵. Osmanlı Devleti'nin batıdaki güçlü bir kalesi durumuna gelen Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinde ve korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, 1875 yılına gelindiğinde, Sırlar, Doğu Hersek'te isyan başlatmış, Boşnaklar da bu isyana kısmen katılmıştır⁶. Bu nedenle, bu isyan hem Bosna-Hersek, hem de Osmanlı tarihinde bir kırılma noktası olmuş, Sırbistan özerk yönetimi tam bağımsızlığını kazanmış, Bosna-Hersek ise Osmanlı toprağı olarak kalmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'ın idaresine girmiş, 7 Ekim 1908'de de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu burayı kendine bağlamıştır⁷.

4 Cemile Haliloviç Tekin, **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011**, Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s.10.

5 Safvet Beg Başagiç (Recepaşiç) (Mirza Safvet), **Bosna Hersek Tarihi 1463-1850**, Kastaş Yayınevi, İstanbul ?, s.29-81.

6 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.74.

7 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları:7, Ankara 1992, s.IX.

Bosna-Hersek veya Boşnaklar I. Dünya Savaşı (1914-1918)'ndan sonra, Slav halklarından Hırvatlar, Slovenler ve Sırpalar, Boşnakları da yanlarına alarak 1 Aralık 1918'de Yugoslavya Krallığı'nı kurmuşlardır. Bu krallık, II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiş ve Bosna-Hersek bu yapı içerisinde yer almıştır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki “Soğuk Savaş” sürecinde Balkanların kuzeyi neredeyse SSCB'nin kontrolüne girmiştir. Bu dönemde, Yugoslavya Krallığı 29 Kasım 1945'te resmen kaldırılarak, “*Sosyalist Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti*” kurulmuştur. Yugoslavya'nın siyasi hayatında “*ikinci Yugoslavya*” olarak da adlandırılan bu dönemde, devletin yapılanmasında “*milletler üstü*” bir anlayışla yola çıkılmıştır. Gücünü milliyetçi olmayan yapısından alan Halk Cephesi ve Josip Broz Tito, üniter esaslara dayanmayan, federatif bir devlet kurmuştur. Kuruluşu, kurumsallaşması, ekonomisi ve dış politikası ile ilkinden oldukça farklı karakterde olan İkinci Yugoslavya; Josip Broz Tito, federalizm ve sosyalist ekonomi temellerinde yükselmiştir⁸.

Yeni Federal Yugoslavya; Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerinden oluşmuştur⁹. Yani Yugoslavya 6 cumhuriyetten meydana gelmiştir. Josip Broz Tito 7 Mart 1945'ten itibaren Yugoslavya'nın siyasi hayatına yön vermiş, liderliğini yapmıştır. Onun önderliğindeki Yugoslavya siyasi, ekonomik ve sosyal yapılanmada SSCB'yi örnek almıştır. Ancak, Yugoslavya'nın kendine özgü niteliklerini de içine alan özgün bir model oluşturulmuştur. SSCB Anayasası'nın neredeyse kopyası niteliğindeki Yugoslavya Anayasası 1946 yılında yürürlüğe girmiştir¹⁰. Bu anayasa ile Sırpalar, Hırvatlar, Makedonlar, Slovenler ve Karadağlılar federal cumhuriyetin kurucu millî unsurları sayılırken, Arnavutlara ve Boşnaklara yani Müslümanlara millet statüsü tanınmamıştır¹¹.

7 Nisan 1963 tarihli yeni Anayasa ile ülkenin adı “*Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti*” olarak değiştirilmiş ve federasyon dahilindeki milletler üçlü bir ifade tarzıyla belirlenmiştir. Bunlardan ilki Yugoslavya militle-

8 Tamlı Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s.80-82.

9 Mustafa Türkeş, “Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasi Sonuçları”, Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara 1995, s.969.

10 Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Om Tarih, İstanbul 1999, s.306.

11 Bahtiyar Sipahioğlu, **Dünden Bugüne Balkanlar**, Akademi Matbaacılık, İstanbul 2010, s.168-170.

ri; yani Yugoslavya dışında devletleri olmayan, anavatanları Yugoslavya'yi oluşturan cumhuriyetlerden biri olanlar (Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar, Müslümanlar), ikincisi; Yugoslavya'daki milletler, yani Yugoslavya dışında anavatanları olanlar (Kosova Arnavutları, Türkler, Macarlar, Çekler, İtalyanlar, Romenler, Slovaklar, Bulgarlar, Çingeneler), üçüncüsü de nüfusları çok küçük olan azınlıklar (Yahudiler, Almanlar, Polonyalılar, Ruslar)'dır¹². Yugoslavya'da rejime karşı örgütlü ve yaygın direnişin ilk örnekleri 1968 yılından itibaren yaşanmaya başlamıştır. Bu ilk ve örgütlü direnişi başlatanlar Kosovalılar olmuştur. 27 Kasım 1968'de başlayan bağımsızlık yanlısı gösterilerde ayrımcı politikalar eleştirilmiştir¹³.

Kosova İsyanı'yla başlayan süreçte Hırvatistan'da meydana gelen olaylar, Bosna-Hersek'te "*Müslüman Cumhuriyet*"in kurulması için yapılan çalışmalar, Arnavut-Makedon gerginliğinin ortaya çıkması, 1974 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Kosova ve Voyvodina'ya özerkliğin verilmesi, savunma ve dış politika işleri hariç olmak üzere, Tito'nun işleri 6 cumhuriyete bırakması Yugoslavya'da durumun eskisi gibi gitmeyeceği, hatta dağılma sürecinin ilk sinyallerinin ortaya çıktığı izlenimini uyandırmıştır. Siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşayan Yugoslavya'da Josip Broz Tito 4 Mayıs 1980'de hayatını kaybetmiştir¹⁴. Tito'nun ölümü hem Yugoslavya'da, hem de dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Tito'nun cenazesine 122 ülkeden temsilci katılmış, birçok devlet başkanı törende hazır bulunmuştur.

Yugoslavya'da Josip Broz Tito'nun ölümü ile toplumları ya da milliyetleri bir arada tutan bağ kaybolmuştur. Tito'nun kişiliğinde bütünlüğü koruyabilen Yugoslavya'da, onun ölümünden sora etnik huzursuzluklar ve milliyetçilik hareketleri yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır¹⁵. Cumhuriyetler zayıf bir merkezî idare altında cumhurbaşkanlığı görevini dönüşümlü olarak yürütmüşlerdir. Yugoslav vatandaşlarının diğer komünist ülkelerdeki insanların hiç birinin sahip olamadığı kadar geniş ölçüde sivil özgürlüğe sa-

12 Doğan L. Tılıç, **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1999, s.58.

13 Sabrina P. Ramet, **Nationalism and Federalism in Yugoslavia**, ABD, İndiana University Press, 1992, p.191.

14 Tahir Kodal, "Makedonya'nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, İzmir 2014, s.379.

15 Peter Calvocoressi, **World Politics Since 1945**, Newyork 1996, p.326.

hip olmasına karşın¹⁶, diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi, komünist sistem Yugoslavya'da da ekonomik gelişmeyi engellemiş, ekonomik sorunlar halkın hoşnutsuzluğuna neden olmaya başlamıştır. Bu dönemde, ülkenin geçmişinde yaşananlar, milliyetçiliğin yükselişine neden olmuş ve milliyetçi güçlerin elini güçlendirmiştir. Ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılığı ve federal bütçeye katkıları, milliyetçiliği besleyen bir başka faktör olmuştur. Ayrıca, bu süreçte uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler ve soğuk savaşın sona ermeye başlaması Yugoslavya'nın dış politikadaki *anahtar rolünü* ortadan kaldırmış, dağılma sürecini hızlandırmıştır.

B- Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması

Yugoslavya'nın iç politikasından kaynaklanan çok milletli, dinli ve kültürel yapıya sahip olunması, ekonomik alandaki dengesizlikler gibi nedenler, uluslararası ilişkilerde yaşanan hızlı gelişmeler sonrasında, altı cumhuriyet ve iki özerk yönetime (Kosova ve Voyvodina) bölünmüş olan Yugoslavya'da, Komünist Partisi yönetimindeki cumhuriyetlerin yönetici sınıfları, millî çıkarları belirleyerek bu çıkarlara göre davranma yoluna gitmişlerdir. Buraya kadar ifade edilenler yüzünden, Yugoslavya'nın bu süreçte fikrî olarak üçe bölündüğü görülmüştür.

Buna göre; birinci grupta, Yugoslavya'dan ayrılarak Orta Avrupa devletler grubuna katılmak isteyen Slovenya ve Hırvatistan, ikinci grupta sıkı sıkıya bütünleşmiş federasyon fikrini savunan Sırbistan ve Karadağ, hem ülkenin parçalanmasından, hem de Sırp hakimiyeti altında yaşamaktan korkan, bu yüzden Yugoslavya'nın devamını isteyen Bosna-Hersek ve Makedonya üçüncü grupta yer almıştır. Böylece, Yugoslavya'nın sadece zihinlerde değil, politika alanında da üçe bölündüğü görülmüştür. Yukarıda adı geçen gruplara ilave olarak, Yugoslav Halk Ordusu da ülkenin bütünlüğünü koruma politikası yanında, sosyalist sistemin de devamından yana tavır takınmıştır¹⁷.

Yugoslavya Federasyonu'nun fiilen dağılmaya başlaması 1974 Anayasası'nın ihlalleri ile başlamıştır. Yugoslavya Anayasası'nı ilk ihlal eden

16 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 2 (20.Yüzyıl)**, (Ter.: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s.433.

17 Simic Predrag, "Yugoslavya Krizinin Dinamikleri", **Avrasya Dosyası**, C 3, S 3, Ankara, Sonbahar 1996, s.16-18.

Sırbistan olmuştur. Yugoslavya'yı dağılmaya götüren süreçte ilk kıvılcım 1981 yılında Kosova Priştina Üniversitesi'ndeki öğrenci olayları ile başlamıştır. Kosovalı Arnavut öğrencilerin başlatmış olduğu eylemler kısa zamanda Kosova, Makedonya ve Karadağ'a yayılmış ve güçlkle bastırılmıştır. Slobodan Milošević'in 1986 yılında Sırbistan'da Komünist Parti liderliğine gelmesinin ardından, Sırp milliyetçiliği Sırbistan'da daha fazla güçlenmeye başlamıştır¹⁸. Sırp milliyetçiliğinin hız kazanmasının ve ayaklanmasının ardından başlayan gerginlik, Voyvodina ve Kosova'nın özerkliğinin kaldırılarak, doğrudan Sırbistan'a bağlanması, yaşanan olaylar zincirini oluşturmaya başlamıştır.

Kırk beş yıllık Yugoslav Komünist Partisi'nin 1990 yılının Ocak-Şubat aylarında yapılan 14. olağanüstü kongresinde, Yugoslavya'nın sorunları ve Yugoslav Komünist Birliğinin işlevi ve geleceği tartışılmıştır. Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasındaki görüş farklılıkları ve uyumsuzluklar bu kongrede kendini göstermiş, parti ikiye bölünmüş, federal düzeyde Komünist Partisi'nin çözülmesiyle sonuçlanmıştır¹⁹. Bu kongrenin hemen ardından, cumhuriyetlerde çoğunluğu etnik temelde ve milliyetçilik esasında olmak üzere çok sayıda siyasi parti kurulmuştur. Bu durum, Yugoslavya Federasyonu'nda Komünist Parti'nin öncü ve önder rolüne de son verildiği anlamını taşımıştır²⁰.

Cumhuriyetlerde kurulan siyasi partilerin de katıldığı, 1990'lı yıllarda yapılan seçimlerin sonuçları; kısa bir süre sonra yaşanacak ayrılıkçı hareketlerin, Yugoslavya'yı dağılmaya götüreceği iç savaşın ipuçlarını vermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan ilk serbest ve demokratik özellikler taşıyan seçimlerde, bütün cumhuriyetlerde milliyetçi düşüncelere sahip, bu yönleri ağır basan siyasi partiler ve koalisyonlar galip gelmiştir. Örneğin Slovenya'da yapılan seçimlerde komünistler ağır bir yenilgi alırken, Hırvatistan'daki seçimlerde ise Franjo Tuđman iktidara gelmiştir. Her iki ülkede de halkın, Yugoslav birliğinden koparak, Batı Avrupa ve Avrupa Topluluğu (AT) ile bütünleşme yönündeki söylemleri ve siyaseti destekledikleri görülmüştür²¹.

18 Mustafa Bereketli, **Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar**, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.151-152.

19 **Milliyet**, 24 Ocak 1990, s.4.

20 Tanıl Bora, **a.g.e.**, s.137-138.

21 İrfan C. Acar, **Dış Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara 1993, s.9.

Slovenya ve Hırvatistan'da Yugoslavya'nın *bağımsız devletlerden oluşan bir konfederasyonun oluşmasını* isteyenlerin eline geçmesi²², Yugoslavya'da dağılma ile sonuçlanacak, iç çatışmaların başlamasında önemli bir alt yapı ve bilincin oluşmasını sağlamış, Sloven, Hırvat, Boşnak gibi toplumlarda psikolojik hazırlığın tamamlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu hazırlığı tamamlayan ve bağımsızlık sürecini başlatan cumhuriyetlerden biri de Bosna-Hersek olmuştur. Yugoslavya'yı oluşturan diğer cumhuriyetlerin parlamentolarında görüldüğü gibi, Bosna-Hersek Parlamentosu da ilk olarak yeni bir seçim kanunu çıkararak işe başlamıştır. Herhangi bir *etnik* yapıyı ve kültürü merkeze alabilecek siyasi partilerin kurulmasını yasaklayan yeni seçim kanunu yürürlüğe girmiştir. Yeni kanunun yayınlanmasının ardından, Bosna-Hersek'te kırka yakın siyasi parti kurulmuştur. Yugoslavya'nın Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde 52 yıl aradan sonra 25 Kasım 1990'da yapılan serbest seçimler sonrasında²³, zamanla temsil etmiş oldukları milletlerin siyasi hareketi haline gelecek olan siyasi partiler en fazla oyu almışlardır. Bu partiler; Bosnalı Müslümanları temsil eden ve Aliya İzzetbegoviç önderliğindeki Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratska Akcije-SDA), Sırları temsil eden Radovan Karadžić önderliğindeki, Bosna-Hersek Sırp Demokrat Partisi (Srpska Demokratska Stranka-SDS) ve Hırvatları temsil eden Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica Bosne i Hercegovine-HDZ)'dir²⁴. Seçim kanununu etnik temelli siyasi partilerin kurulmasını yasaklamış olmasına karşın, yaşanan gelişmeler ve sonuçlar Bosna-Hersek'te etnik ve dinî anlamda, hatta mezhep temelinde bir partileşmenin ve ayrışmanın yaşanacağıнын işaretlerini vermiştir.

Seçim sonrasında Bosna-Hersek Parlamentosu'ndaki 240 sandalyenin 86 tanesini Aliya İzzetbegoviç liderliğindeki Demokratik Eylem Partisi, 72'sini Radovan Karadžić'in liderliğini yaptığı Sırp Demokrat Partisi, 44'ünü de Hırvat Demokrat Birliği almıştır. Yani, oyların %41'ini Müslümanlar, %35'ini Sırlar, %20'sini Hırvatlar ve %4'ünü diğerleri almıştır²⁵. Bu nedenle, seçimlerin ardından Bosna-Hersek'te Müslüman, Sırp ve Hırvat koalisyonu kurul-

22 Coşkun Kırcı, "Balkanlar ve Türkiye", *Milliyet*, 20 Haziran 1990, s.11.

23 <http://www.ayintarihi.com/08.12.2016>.

24 Feyzullah Sarı, *a.g.t.*, s.90.

25 Noel Malcolm, *a.g.e.*, s.48.

muştur. Bu şekilde oluşan yeni Bosna-Hersek Parlamentosu'nun 22 Aralık 1990'daki toplantısında, Demokratik Hareket Partisi ve Hırvat Demokrasi Partisi'nin ortak oylarıyla, Yugoslavya'nın Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Demokratik Eylem Partisi'nin lideri Aliya İzzetbegoviç seçilmiştir²⁶. Ayrıca, Hırvat Jüri Pehlivan Başbakanlık ve Sırp Momcilo Krojistik de meclis parlamento (meclis) başkanlığı görevine getirilmiştir.

Bosna-Hersek'te yeni bir dönem başladıktan sonra, Bosnalı Müslümanların tamamına yakınının oylarını almış olan Aliya İzzetbegoviç, hem Bosna-Hersek'teki, hem de Avrupa'daki bazı çevrelerce radikal İslamcı olarak suçlanmıştır. Siyaseten yapılan bu tür suçlamalara karşın Aliya İzzetbegoviç Bosna-Hersek'te laik, çok milletli ve bütün halkların haklarının korunduğu, imtiyazlı grup yaratmayan bir yönetim şeklini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmenin yolu olarak da, Tito'nun uzun yıllar yanında yer almış, sağ kolu durumunda olmuş olan Milovan Cilas'ın *gevşek konfederasyon* düşüncesine²⁷, 22 Aralık 1990'da bağımsızlığını ilan eden Hırvatistan'ın ve 26 Aralık'ta bağımsızlık hakkını ilan eden Slovenya'nın²⁸, savunmuş olduğu *esnek konfederasyon* fikrini savunmuştur.

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç ile Makedonya Devlet Başkanı Kiro Gligorov 30 Ocak 1991'de Saraybosna'da bir araya gelmişler, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde kendilerine karşı yaşanabilecek olumsuz gelişmeleri hesaba katarak, Yugoslavya'nın birliğinin korunması gerektiğini savunmuşlardır²⁹. Her şeyden önce Makedonya ve Bosna-Hersek cumhurbaşkanları Kiro Gligorov ve Aliya İzzetbegoviç Yugoslav birliğinin sona ermesinin yaratabileceği sorunları tahmin edebilmişlerdir. Makedonya'nın ekonomik açıdan geri kalması, özellikle Bosna-Hersek'in nüfus yapısı önemli sorunlarla karşı karşıya bırakabilecek durumdadır. Bu yüzden, Gligorov ve İzzetbegoviç 3 Haziran 1991'de yeniden bir araya gelerek, *Gelecekteki Yugoslav Topluluğu İçin Platform* adıyla yayınlamış oldukları ortak açıklamada; Yugoslavya için *Egemen Cumhuriyetler Topluluğu* modelini dağılmayı önleyecek çözüm önerisi olarak sunmuşlardır³⁰.

26 <http://www.ayintarihi.com/09.12.2016>.

27 **Milliyet**, 05 Temmuz 1991, s.4.

28 **Milliyet**, 20 Mart 1991, s.4.

29 Tahir Kodal, a.g.m., s.382.

30 "Hırvatistan ve Slovenya'nın Bağımsızlık Kararları Sürpriz Olmadı", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1991, s.11.

Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasındaki gerginlik özellikle Sırp-Hırvat gerginliğin çözümü yönünde yapılan Başkanlık Konseyi çalışmalarının kilitlenmesi, Bosna-Hersek'te yapılacak çözüm toplantısının ertelenmesi üzerine, tanklar Belgrad'ı boşaltıp, caddelerde, otobanlarda görülmeye başlamış, Yugoslavya Savunma Bakanı Veljko Kadijeviç, 8 Haziran 1991'de *iç savaş başladı* diyerek durum değerlendirmesi yapmış, Yugoslav ordusu yedekleri silah altına almıştır³¹.

Yugoslavya'daki çatışmaları ve dağılmayı önleyecek, Hırvatistan ve Slovenya'daki bağımsızlık ilanlarını üç ay askıya alacak, Sırbistan'ın, Hırvatistan temsilcisinin devlet başkanlığını engellemekten vaz geçeceği, Slovenya ve Hırvatistan'ı da ikna edebilecek bu model veya teklif 29 Haziran 1991'de Avrupa Topluluğu(AT)'na sunulmuştur. Bu teklif, Avrupa Topluluğu Delegasyonu tarafından kabul edilmiştir³². Ancak, bu teklif Sırbistan ve Sırp larca benimsenmemiş, bağımsızlık sırasının Bosna-Hersek'e geleceğinden endişe duyan Bosna-Hersek'teki Sırp lar da federasyon içinde yaşamak istediklerini, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmeyeceklerini dillendirmeye başlamışlardır.

Bu arada, Avrupa Topluluğu Başkanlık Konseyi, Yugoslav liderler ile yapmış olduğu on dört saatlik toplantıda Brioni Anlaşması'nı kabul etmiştir. Bu anlaşma, Yugoslavya Hükûmeti, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Slovenya tarafından kabul edilmiş, tüm Yugoslavya'daki *milis-yerel güçlerin* 18 Temmuz'a kadar terhis edilerek, bütün güvenliğin ordu yoluyla sağlanması kararlaştırılmıştır³³. Fakat, bu anlaşma geçici bir çözüm oluşturmuş, Brioni Anlaşması'ndan itibaren bağımsızlık yönünde açıklamalar yapan Slovenya'nın kararlı tutumu nedeniyle, çatışmalar Hırvatistan'a sıçrayarak yoğunlaşmıştır. 1991'in Temmuz ve Ağustos ayları boyunca AT'nin arabuluculuğuyla başka ateşkes anlaşmaları da yapılmış, ama hemen hemen hepsinin imzalanmasıyla ihlal edilmesi bir olmuştur.

Yugoslavya'nın Hırvatistan Cumhuriyeti'nde Yugoslav ordusu ile bağımsızlık yanlıları arasındaki çatışmalar devam ederken, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde 2 Müslüman'ın Sırp lar tarafından 5 Eylül 1991'de öldürül-

31 "Yedekler Silah Altına", **Milliyet**, 9 Haziran 1991, s.4.

32 "Yugoslavya'da Silahlar Sustu", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1991, s.11.

33 "Barışa Belgrad'dan Yeşil Işık", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1991, s.11.

mesiyle, gerginlik, çatışma ve ölümler Bosna-Hersek'e de sıçramıştır³⁴. Bu durumun ortaya çıkmasında yaşanan siyasi gelişmelerin Yugoslavya'yı dağılmaya götürebileceğini düşünen Sırların, tüm ülke genelinde büyük bir dayanışma çalışmasına başlamış olmaları etkili olmuştur. Bu bağlamda, Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılan ve bünyesinde belli bir sayıda Sırp azınlığı barındıran ülkelerdeki Sırlar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu yüzden, Sırlar aynı politikayı ve çalışmayı Bosna-Hersek'te de hayata geçirmişler, Eylül 1991'de Bosna Krajinası Sırp Topluluğu bağımsızlığını ilan etmiş, daha sonra da Ocak 1992'de Sırbistan Krajinası ile birleştiğini açıklamıştır.

Bosnalı Sırların bu çalışmaları ve öldürme faaliyetleri Bosna-Hersek'teki Müslümanlar tarafından *Büyük Sırbistan* yaratma düşüncesiyle yapılan hazırlıkların bir parçası olarak algılanmış ve değerlendirilmiştir. Bu şekildeki olaylar, Doğu Hersek'te yaşayan Hırvatların da Hırvatistan ile birleşme isteklerini ortaya çıkarmıştır. Sırlardaki ve Hırvatlardaki birleşme taleplerinin ortaya çıkmasında Haziran 1991 başında Yugoslavya basınında Hırvatistan lideri Franjo Tuđman ve Sırbistan lideri Slobodan Milošević'in gizlice görüştükleri ve *Büyük Hırvatistan* ve *Büyük Sırbistan* konusunda anlaştıkları haberlerinin etkisi olmuştur.³⁵

Avrupa Topluluğunun zorlamasıyla kabul edilen ateşkesin çözüm olmaması, ateşkesin hiçe sayılması, Zagreb kentinin 7 Ekim 1991'de uçaklarla bombalanması ve Hırvatistan'ın ABD ve NATO'dan yardım talep etmesi³⁶, şeklinde Yugoslavya'daki iç savaşın giderek şiddetlendiği bir aşamada Bosna-Hersek'teki Müslümanlar için en iyi çözüm yolunun, ilk başlarda savundukları ve destekledikleri *esnek konfederasyon* fikrinden vazgeçip, Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetleri gibi, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin de bağımsızlığını ilan etmesi olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

Yugoslavya'nın Hırvatistan Cumhuriyeti'nde Hırvat güçlerle federal ordu birlikleri arasında yoğun çatışmalar sürerken, Avrupa Topluluğu, Yugoslavya Federal Başkanı ile altı cumhuriyetin liderlerine, Lahey'de bir araya gelme çağrısında bulunduğu gün yani 15 Ekim 1991'de Bosna-Hersek Parlamentosu toplanmıştır. Parlamento, Bosna-Hersek'in egemen bir devlet haline gelmesi

34 <http://www.ayintarihi.com/09.12.2016>.

35 Feyzullah Sarı, *a.g.t.*, s.91.

36 *Milliyet*, 8 Ekim 1991, s.4.

ve Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılma gündemiyle toplanmıştır. Toplantıyı Bosnalı Sırp lar boykot etmişler, toplantıya katılmamışlardır. Parlamentoda yapılan oylama sonunda, *egemenlik ve federasyondan ayrılmayı öngören* bir belgeyi onaylanmıştır³⁷. Ancak, Bosna-Hersek Parlamentosu'nun almış olduğu bu karar Bosnalı Sırp parlamenterler ve otonom bölge temsilcileri tarafından kabul edilmemiş, Yugoslavya Federal Savunma Bakanı Veljko Kadijević de 16 Ekim 1991'de Saraybosna'ya ani ziyarette bulunmuş, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç ile görüşmüş ve yapmış olduğu açıklamada; egemenlik kararı alan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ne uyarıda bulunarak, egemenlik kararının top yekün bir iç savaşa yol açabileceğini söylemiştir³⁸. Bir anlamda Yugoslavya Federasyonu'ndan veya asıl Sırbistan'dan gelen bu açıklama üzerine, Bosnalı parlamenterler ve Sırp lar çalışmalarına hız vermiş, 24 Ekim 1991'de de “*Bosna Sırp Ulusal Parlamentosu*” adıyla yeni bir meclis oluşturmuşlardır.

Bosna-Hersek'in egemenlik hakkını kullanmak istemesinde 16 Kasım 1991 tarihinde yapılan AT Bakanlar Konseyi toplantısında *Sovyet Birliği ve Doğu Avrupa'daki Devletleri Tanıma Bildirisinin* etkili olduğu söylenebilir. Bu bildiriden almış olduğu cesaret ve Avrupa'nın tutumunun netleşmesi üzerine, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç, Yunanistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yunanistan Başbakanı Konstantin Mitsotakis ile 18 Kasım 1991'de bir basın toplantısı düzenleyen İzzetbegoviç, Üsküp'ün Atina ile sınır güvenliği anlaşması imzalamaya hazır olduğunu söylemiştir³⁹. Böylece, Bosna-Hersek egemenliğini tanıtmaya ve güvenli hale getirmek amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Bosnalı Müslümanların bağımsız bir cumhuriyet oluşturma gayretlerine başladıkları ve çabalarını artırdıkları bu dönemde, Avrupa Ekonomik Topluluğu bir anlamda Yugoslavya'nın çözülmesiyle oluşan yeni ve devletlerin tanıma sürecine ilişkin olarak uymaları zorunlu koşulları 16 Aralık 1991'de yayınlamıştır. Bu şartlar;

“- Özellikle insan hakları, demokrasi, hukuk kurallarına ilişkin hükümler bakımından Paris Şartı, Helsinki Son Senedi ve BM Şartında belirtilen hükümlere saygı duyulacaktır.

37 <http://www.ayintarihi.com/09.12.2016>.

38 “Bosna-Hersek'te Gerginlik”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1991, s.10.

39 <http://www.ayintarihi.com/09.12.2016>.

- *AGİT çalışmalarında kabul edilen etnik, ulusal gruplar ve azınlıkların haklarını garanti altına alınmasına ilişkin kurallara uyulacaktır.*

- *Güvenlik ve bölgenin düzeni açısından da nükleer çalışmalar ve silahsızlanmada ilgili sorumluluklar kabul edilecektir.*

- *Bölgesel uyuşmazlıklar ve devletlerin ayrılmasına ilişkin tüm konuları ilgilendiren Hakemlik Komisyonu ve ilgili antlaşmalara bağlı kalınacaktır.*

- *AT ve üye devletleri, komşu devletlere saldırılarda bulunan oluşumları devlet olarak tanımayacaktır.”⁴⁰*

Tüm bu şartlar bir oluşumun AT ve üye devletler tarafından devlet olarak tanınması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasının yolunu açan ilkeler olmuştur. Ayrıca, 16 Aralık Bildirgesi bunlara ek olarak yeni tanınma koşulları getirmişti. Bunlar; AT ve üyelerinin Yugoslavya’dan ayrılan cumhuriyetleri tanımaları için bu devletlerin, öncelikle, topluluk üyesi komşu devletlere yönelik toprak talebinde bulunmayacaklarına ilişkin anayasal ve siyasi garantiler vermeleri ve topluluk üyesi komşu devletlere karşı düşmanca propaganda yapmamaları gerekmektedir⁴¹. Tüm bildiri içinde en önemli konu bu ek koşullardı. 16 Aralık 1991 Bildirgesi’nde belirtilen tanınmanın üçüncü ve son aşaması *uygulama*dır. Eğer, Hakem Komisyonu bir aday cumhuriyetin bu kriterleri taşıdığına karar verirse, bildiriye belirtilen 15 Ocak 1992 tarihinde AT ve üye devletleri cumhuriyeti tanımayı kabul edeceklerdir.

Avrupa Topluluğu’nun bir anlamda Bosna- Hersek için de geçerli olacak tanınma kriterlerini yayınlamasıyla, Bosna-Hersek kendisini tanıyabilecek ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu ülkelerden biri de Türkiye ile tarihi, dini, kültürel, ekonomik bağ ve ilişkileri söz konusu olduğundan, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haris Silajdzic çalışma ziyaretinde bulunmak amacıyla 2 Ocak 1992’de Ankara’ya gelmiştir⁴². Konuk bakanla görüşmesinden önce bir açıklama yapan Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye’nin bu ülkedeki bölünmeyi teşvik eder durumda olmamaya özen gös-

40 Ezeli Azarkan, “Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu ve Kosova’nın Tanınması”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 7, S 1, Malatya 2016, s.150-151.

41 Ezeli Azarkan, a.g.m., s.151.

42 “Bosna-Hersek’i Tanıyın”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1992, s.8.

terdiğini, Yugoslavya’da bir cepheleşme yerine cumhuriyetler arası işbirliğini istediklerini söylemiştir⁴³.

Konuk Dışişleri Bakanı Silajdžić ise, Yugoslavya’daki krizin ülkesinin dışında başladığını, kendilerinin hiç suçu olmadan bu krizden zarar gördüklerini kaydederek, “Bağımsız bir devlet olmak için bütün şartlara sahibiz. Bunların arasında serbest pazar ekonomisi, insan hakları, Paris Şartı ve Birleşmiş Milletler’in yükümlülüklerini yerine getirme unsurları da var. Geçen yıl seçim yaptık. Tam bir parlamenter demokrasiye kavuştuk. Yeni oluşum sürecinde diğerleriyle eşit olabilmek için bağımsızlık istiyoruz, öteki bağımsız devletler topluluğuna katılabilmek için.”⁴⁴ diyerek, Türkiye’nin “ülkesinin bağımsızlığını tanımasını” istemiştir.

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ise; Türkiye’nin yeni Yugoslavya oluşurken, bir cepheleşme yerine, cumhuriyetler arası işbirliği olmasını temin ettiğini bildirmiştir. Avrupa Topluluğu’nun Hırvatistan ve Slovenya’yı ayrı tutarak tanıma kararını eleştiren Bakan Çetin, “Böyle bir ayırımın yapılmamasını diliyoruz. Bizim bu cumhuriyetler içinde özellikle Bosna-Hersek ve Makedonya ile özel kültürel ve tarihî ilişkilerimiz bulunmaktadır. Biz olayı çok yakından değerlendiriyor, bu nedenle de Yugoslavya’nın yeni oluşumuna bir bütünlük içinde bakıyoruz. Bu bütünlük içinde Yugoslavya’nın eski şeklini almayacağı da açıkça ortaya çıkmıştır.” diyerek, Türkiye’nin takip ettiği Balkan politikasını ortaya koymuş, bir anlamda Bosna-Hersek’i tanıırken, tek başına değil de, diğer cumhuriyetlerle birlikte tanımayı gerçekleştireceğini dile getirmiştir.

Bosna-Hersek bağımsızlığını kazanmakla birlikte, kurulmasını düşündükleri ve destekledikleri konfederasyon halindeki Yugoslavya’nın içinde kalmak istediklerini her fırsatta dile getirirken, Bosna-Hersek’teki Sırp Halk Parlamentosu başkent olarak kabul ettikleri Pale’de Bağımsız Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti’nin kurulduğunu 9 Ocak 1992’de ilan etmiştir⁴⁵. Avrupa Topluluğu’nun on beş kez ilan etmiş olduğu Sırp-Hırvat ateşkesi bir taraftan ihlal edilirken, buradaki soruna barışçı bir çözüm bulunmaya çalışılırken, Bosnalı Sırpların da bu şekilde bir girişimde bulunmaları bağımsızlığını tanıtmaya çalışan Bosna-Hersek’te tedirginlik ve endişe yaratmıştır. Bu endişe en üst

43 <http://www.ayintarihi.com/09.12.2016>.

44 “‘Yugo’ Cumhuriyetlerini Tanıyoruz”, *Milliyet*, 3 Ocak 1992, s.15.

45 <http://www.ayintarihi.com/12.12.2016>.

düzeyde dile getirilmiştir. Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç 10 Ocak 1992’de yapmış olduğu açıklamada; Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nin parçalanmasını önlemek için sonuna kadar direneceklerini, Sırpların ayrılma kararına karşı çıkacaklarını, bu kararın da *yıllarca süreceğini* Bosna-Hersek’te ilan edilen Sırp Cumhuriyeti ilan edilmesi kararını yasadışı ve geçersiz olarak nitelemiştir⁴⁶. Bosna-Hersek’teki Sırpların bu karşı hareketi ve yaşananlar Bosnalı Müslümanların bağımsızlıklarını elde etmeleri için uzun sürecek bir mücadeleye girmeleri gerektiğini ortaya koymuş, Aliya İzzetbegoviç’in bu öngörüsü ne yazık ki gerçekleşecektir.

Avrupa Topluluğu’nun Sovyetler Birliği’nden ve Yugoslavya’dan ayrılacak cumhuriyetler için kriterler yayınlaması, bir anlamda bu düşünce içerisindeki toplumların bir an önce hareket etmesi, şartları yerine getirenlerin bağımsızlıklarının tanınacağını beyan edilmesi, Bosna-Hersek’in bağımsız bir ülke haline gelmesi için harekete geçmesini, bağımsızlık için gerekli altyapıyı hazırlamasını sağlamıştır. Bu nedenle, Bosna-Hersek Parlamentosu yaklaşık 4 milyon nüfusa sahip Bosna-Hersek’teki bütün etnik grupların yani Müslümanların (%44), Ortodoks Sırpların (%32) ve Katolik Hırvatların (%18) katılımıyla 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihinde referandum yapılmasını kararlaştırmıştır.

Bosna-Hersek’in bağımsız bir cumhuriyet olması için yapılan bu referandumu Bosnalı Sırp boykot etmişlerdir. Bu referandum sırasında Sırp, işbirliği yaptıklarını düşündükleri Bosnalı-Müslüman ve Sırlara saldırmışlar, referandum sırasında iki kişi ölmüş, iki kişi de yararlanmış⁴⁷. 3 Mart 1992’de kesinleşen ve kana bulan referandum sonucuna göre; Bosna-Hersek’teki 3.1 seçmenin hepsi sandığa gitmemiş, sandığa giden nüfusun %63.4’ünün %99.43’ünün bağımsızlıktan yana oy kullanmış olduğu görülmüştür⁴⁸. Sonuçlar üzerine bir konuşma yapan Aliya İzzetbegoviç, “Sorun referandumla çözüme kavuşmuştur. Bosna artık bağımsızdır ve uluslararası da tanınmak istemektedir.” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Sandığa gidip oy kullanan seçmenin hemen hemen tamamının bağımsızlık yönünde oy kullanması, Başbakan Yardımcısı Muhammed Cengiç’in yürüttüğü görüşmeler sonrasında Sırplarla anlaşarak Saraybosna’daki barikatların kaldırılması ve şartların ol-

46 “Yugoslavya’da Barış Zor”, **Milliyet**, 11 Ocak 1992, s.4.

47 “Müslüman-Hırvat İşbirliği”, **Milliyet**, 01.03.1992, s.6.

48 “Bosna-Hersek de Artık Bağımsız”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1992, s.10.

gunlaşması üzerine Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç 3 Mart 1992'de Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir⁴⁹.

Bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'te *iç savaşın* habercisi anlamına gelen çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu çatışmalar, bağımsızlık referandumunun yapıldığı ikinci gününde bir Sırp'ın öldürülmesi, Nikola Gardoviç'in oğlunun düğününe giderken taşıdığı bayrak nedeniyle öldürüldüğü iddiasıyla başlamış, başkent Saraybosna'da hayat felç olmuş, kentin 20 ayrı yerinde barikat kurulmuş, kamu hizmetleri verilemez olmuş, barikatların ardında kalan halkın sokağa çıkmamaları tavsiye edilmiştir⁵⁰. Bağımsızlık kararının ardından da çatışmalar artarak devam etmiştir. Cumhuriyetin kuzeyinde Hırvatistan sınırında yer alan 33.000 nüfuslu Bosanski Brod kentinde şiddetli çatışmalar başlamış⁵¹, Federal Yugoslavya için önemli bir düşünür olan Milovan Cilas'ın Yugoslavya'nın küçük bir kopyası adını verdiği ve sıçramasından endişe duyduğu Bosna-Hersek referandum sonrasında ikili, üçlü, altılı ölümlerle başlayan ve sonuçlanan Müslüman-Sırp şiddet olaylarına sahne olmaya başlamıştır.

C- Bosna-Hersek'in Bağımsızlığı Karşısında Türkiye

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ve soğuk savaş sürecinin ardından oluşmaya başlayan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin dış politikasında ön plana çıkan, ilgisini, endişesini ve enerjisini ortaya koymuş olduğu kıta geçiş bölgesi Balkanlar olmuştur. Balkan coğrafyasında ise Türkiye'nin özellikle ilgilendiği ülkeler ve bölgeler ise Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova'dır. Bunda tarihî, kültürel, ekonomik ilişkilerden öte, bu iki ülkede ve bölgede yaşayan Müslüman nüfusun etkisi olduğu söylenebilir. Türkiye, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin bağımsızlık mücadelelerine başladıklarında, bu cumhuriyetlerin hemen yanında yer alıp bağımsızlık süreçlerine destek verip, Bosna-Hersek'teki soruna doğrudan müdahale etmemiş, Yugoslavya'nın parçalanmasına katkı sunmak istememiştir. Bunun yerine, Birleşmiş Milletler üyesi olan Türkiye, ABD'nin ve üyesi olmaya çalıştığı AT'nin takip etmiş olduğu politikayı anlamaya çalışmış, on-

49 <http://www.ayintarihi.com/13.12.2016>.

50 "Bosna-Hersek'te İç Savaş Korkusu", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1992, s.10.

51 "Savaşa 5 Var", *Milliyet*, 5 Mart 1992, s.6.

ların benimsedikleri Yugoslavya politikasıyla paralel, daha genel bir Balkan politikası belirlemiş ve takip etmiştir.

Türkiye'nin böyle bir dış politika belirlemede ve takip etmesinde; Soğuk Savaş döneminde Yunanistan ve Bulgaristan'ın Balkanlar'a yönelik politikasında Yugoslavya'nın Türkiye ile işbirliği yaparak denge politikasını gerçekleştirmiş olması etkili olmuştur. Ayrıca, Yugoslavya Türkiye'nin Avrupa ile olan ticaret yolunun güvenliğini sağlamış ve sağlayan bir ülke olmaya devam etmekteydi. Parçalanan Yugoslavya'nın ortaya çıkaracağı Arnavut ve Boşnak mülteci akını, bunun doğuracağı sıkıntılar ve Türk bütçesine getireceği mali yük de Türkiye'nin ilk başta yaşanacakları gözlemlemesinde ve temkinli davranmasında etkili olmuştur⁵².

Turgut Özal dışarıda tutularak, Türkiye'nin Balkanlar'da kendi menfaatlerinin peşinde koşan, oluşan durumdan yararlanarak tarihî haklarını elde etme ve yeniden Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu yerleri ele geçirme gayreti içine giren bir ülke izlenimi yaratmak istemediği de böyle bir politika takip etmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Balkan politikasında Hristiyan-Müslüman ayırımını körükleyecek, bir anlamda o günlerde sıkça tartışılmaya başlanılan "Medeniyetler Çatışması"nı ortaya çıkaracak anlayış ve davranıştan özenle kaçınmıştır. Bu yüzden, Türkiye ile Federal Yugoslavya arasındaki ilişkiler Cumhuriyet döneminde genel anlamda olumlu ve samimî bir şekilde geçmiştir. Balkanlar'daki bu dostluk ve işbirliği anlayışının bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti, federasyon halindeki Yugoslavya'nın dağılıp gitmesini, Balkanlar'ın istikrarsız bir yapı haline gelmesini istememiştir.

Bosna-Hersek ve onun bağımsızlığı konusunda paralel hareket etme gayreti içerisinde olunan Avrupa Topluluğu üyesi 12 ülke, Uzlaştırma Komisyonu'nun aksi yöndeki kararına rağmen, Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya'yı ve Hırvatistan'ı 15 Ocak 1992'de tanımıştır⁵³. Ancak, AT Dönem Başkanı Portekiz tarafından yapılan açıklamada, Yugoslavya'dan ayrılan diğer iki cumhuriyet olan Bosna-Hersek ve Makedonya tanıma kararı kapsamına alınmamıştır⁵⁴. Özellikle de Bosna-Hersek'in AT'nin daha önce beyan

52 Şaban Çalış, "Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s", *Turkish Studies*, Vol:2, No:1, Published by Frank Cass, London, 2001, p.137.

53 <http://www.ayintarihi.com/24.12.2016>.

54 "Yugoslavya da Öldü", *Milliyet*, 16.01.1992, s.4.

edilen tanıma şartlarını “tam olarak” yerine getirmediği, bu nedenle Bosna-Hersek’in bu kararda yer almadığı ortaya konulmuştur.

AT’nin tanıma kararının ardından, Slovenya ve Hırvatistan’ı tanıyanların sayısında hızla artış olurken, Makedonya’yı ve Bosna-Hersek’i Bulgaristan’ın dışında tanıyan ülke olmamıştır. Türkiye’nin Bosna-Hersek’in bağımsızlığını tanıma konusunda tavrı aslında çok nettir. 18 Ocak 1992’de Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, bir günlük çalışma ziyareti için İtalya Hükûmeti’nin davetlisi olarak Roma’ya gitmiş, İtalya Dışişleri Bakanı Gianni de Michelis ile yapmış olduğu görüşmenin ardından gündemdeki konulara ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamada; “Ankara eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerini -Ermenistan dahil olmak üzere- nasıl ayırım yapmadan tanıdıysa Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya’yı da hep birlikte tanıyacaktır.”⁵⁵ Ancak, Türkiye’nin bu tanıma işlemini ne zaman gerçekleştireceğine ilişkin bir tarih vermemiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Sırbistan ve Karadağ ile de iyi ilişkiler kurmak istediğini, AT’nin de belli bir süre sonra Yugoslavya’dan ayrılan ve bağımsızlık ilan eden cumhuriyetleri tanıyacağını sözlerine eklemiştir.

Bosna-Hersek dahil olmak üzere, bağımsızlığını ilan eden Yugoslav cumhuriyetlerini tanıyacağına ilişkin açıklamada bulunulmasına rağmen, Türkiye gelişmeleri yakından takip etme politikasını benimsemiş, Balkanlar’ın bütününe yönelik barışçı ve uzlaşmacı bir yol takip etmiştir. Bir anlamda Sovyetler Birliği’nden ayrılan cumhuriyetlere veya Kafkasya-Orta Asya’ya yönelik takip etmiş olduğu politikayı bu bölge için de sürdürmüştür. Ayrıca, Sırbistan’ın liderliğinde ayakta tutulmaya çalışılan yeni Yugoslavya projesinin de sonucunu görmeyi yeğlemiştir. Bu nedenle, Türkiye tanıma noktasında çok aceleci davranmamış, dağılma sürecinin er geç gerçekleşeceği görüldüğünden ve Sırbistan’ın da bunu en sonunda kabulleneceğini düşündüğünden, Sırbistan ile de ilişkilerini devam ettirmiştir.

Bu kapsamda kendilerini Yugoslavya’nın varisi gören Sırbistan’ın Devlet Başkanı Slobodan Milošević 22 Ocak 1992’de Ankara’ya gelmiştir. Milošević Ankara ziyaretinde; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü karşılamıştır. Konuk Devlet Başkanı yaptığı açıklamada, “Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana Sırbistan ile Türkiye arasında mükemmel ilişkiler

55 “Türkiye 4 Cumhuriyeti Tanıyor”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1992, s.6.

olduğunu⁵⁶ belirtmiştir. Ayrıca, iki ülke arasındaki işbirliğinin, karşılıklı yarar ilkesi temelinde daha da gelişeceğine olan inancını da ifade eden Miloşeviç, “Türkiye, Yugoslavya’nın parçalanmasını desteklemekten kaçınan tutumuyla, ne kadar sorumlu bir politika yürüttüğünü göstermiştir. Bunu çok takdir ediyoruz. Biz, iyi niyet ve sorumluluk sahibi ülkelerin, Yugoslavya sorununu çözecek barış süreci tamamlanmadan cumhuriyetleri tanımaktan kaçınacağını düşünüyoruz.”⁵⁷ diyerek, bir anlamda Türkiye’nin Bosna-Hersek dahil, Türkiye’nin Yugoslavya’dan ayrılmak isteyen cumhuriyetleri tanımamasını istemiştir. Türkiye’nin Yugoslavya’nın parçalanmasını desteklemekten kaçınan sorumlu bir politika yürüttüğünü de dile getiren Miloşeviç, Ankara ziyaretinde Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile de görüştüğünden sonra, Türkiye’den ayrılmıştır.

Miloşeviç’in Ankara ziyareti uluslararası diplomasi çevrelerinde ve basında çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur. Bu değerlendirmelerden biri de *Milliyet* gazetesinde uzun zamandır dış politika konularında yazılar yazan Sami Kohen tarafından yapılmıştır. Sırbistan’ın Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç gerçekleştirmiş olduğu bu yıldırım ziyaretin amacının Türkiye’yi iki konuda ikna etmek olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan ilkinin, Yugoslavya’nın dağılmasının bölge ülkeleri için iyi olmayacağı ve “Yeni Yugoslavya” planına destek sağlamak, ikincisinin de Ankara’nın bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetleri ve özellikle de Bosna-Hersek ile Makedonya’yı Türkiye’nin tanımamasını engellemek olduğu dile getirilmiştir⁵⁸.

Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç’in bu bir günlük resmî çalışma ziyareti, Süleyman Demirel Hükûmeti’nin ve Türkiye’nin, Yugoslavya’daki gelişmeleri yakından izleme, ABD ve AT’nin politikalarıyla paralel politika takip etme, uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket etme, Yugoslavya dağılacaksa, Türk ve Müslüman toplumların yaşadığı Bosna-Hersek ve Makedonya gibi cumhuriyetlerin tutumuna göre davranma politikasını değiştirmemiştir. Bu nedenle, Türkiye’nin politikasında değişiklik yaşanmamıştır. Bu değişimin olmayışı sadece Türkiye’de değil, aynı zamanda Bosna-Hersek’te de gözlenmiş, iç savaş endişesinin giderek arttığı Bosna-Hersek’teki 2 mil-

56 <http://www.ayintarihi.com/24.12.2016>.

57 “Ankara’nın Politikasına Övgü”, *Milliyet*, 24.01.1992, s.15.

58 Sami Kohen, “Sırp-Lavya” mı?”, *Milliyet*, 24.01.1992, s.4.

yon Müslüman halkın nezdinde Türkiye umut olmuş, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetleri tanıyıp, onların uluslararası kuruluşlara üye yapması gibi, kendilerini de aynı şekilde tanıyıp, destekleyeceğine inanmışlardır. Bu inanç sadece sokaktaki insanda yer almamış, Bosna-Hersek'in devlet yönetim kademelerin de de benzer düşünceler dile getirilmiştir. Türkiye'ye o kadar güven duyulmuştur ki, Bosna-Hersek'in "tanınma yolundaki kararına Batı'dan destek gelmesi de Ankara'nın tek başına "yeşil ışık yakmasını" beklediği"⁵⁹ ifade edilmiştir.

Bosna-Hersek yöneticilerinden ve halkından gelen bu tanıma isteğine Türkiye'den cevabın gelmesi gecikmemiştir. Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikasına ve Bosna-Hersek'in tanınmasına ilişkin merak, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından giderilmiştir. Bakan Çetin, Ortadoğu Barış Konferansı'nın çok taraflı çalışmalarına katılmak üzere 27 Ocak 1992'de İstanbul'dan Moskova'ya giderken bu konulara ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. Hikmet Çetin, *Milliyet* gazetesine yapmış olduğu açıklamada; "Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya tanınma aşamasına gelmişler, tanınma için gerekli koşulları da büyük ölçüde sağlamışlardır. Türkiye'nin Makedonya'yı tanıma konusunda herhangi bir tereddüdü yoktur. Bunu en kısa zamanda gerçekleştireceğiz, ancak biz Bosna-Hersek'i de içine alabilecek bir tanımayı düşünüyoruz. Bosna-Hersek'i dışarıda bırakacak bir tanıma yoluna gitmek istemiyoruz. Bu cumhuriyetleri tek tek tanımayı da uygun görmedik. Bosna-Hersek'in bazı iç sorunları var. Yakın bir zamanda referanduma gitmeleri bekleniyor. Bu gelişmeleri de yakından izleyerek tanınma isteyen dört cumhuriyeti birlikte tanıma yönündeki ilke kararımızı uygulama aşamasına getireceğiz."⁶⁰ diyerek, Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınacağını, ancak bunun bir anlamda Bosna-Hersek'teki gelişmelere bağlı olduğunu, Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyeti tek tek tanıma yoluna gitmeyeceğini ve ilkesel davranacaklarını ifade etmiştir.

Türkiye'nin o dönem dış politikasında Bosna-Hersek çok önemli hale gelmiş, Balkanlar'a yönelik dış politikasında Bosna-Hersek kilit ülke konumuna gelmiştir. Makedonya Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından tanıma-

59 Ali Haydar Yurtsever, "Rumeli'den Selam Var-Makedonya ve Bosna-Hersek'teki Halkın Umudu Ankara", *Milliyet*, 31.01.1992, s.2.

60 *Milliyet*, 27.01.1992, s.10.

çağı ve Bosna-Hersek'teki gelişmelerin Türkiye açısından ne kadar önemli olduğu bizzat Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel tarafından açıklanmıştır. Başbakan Demirel; 30 Ocak 1992'de İsviçre'nin Zürih kentinde Türk gazetecileri için düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'nin Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya'yı tanıyacağını, söz konusu cumhuriyetlerin şimdiye kadar tanınmamış olmasının sebebinin Bosna-Hersek'te yapılacak referandumun sonucunun beklenmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Demirel, hükümetin Davos'tan sonra bu konuda bir karar alacağını da ifade etmiştir⁶¹.

Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanımaya hazırlandığı günlerde, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milošević'in Ankara'ya yapmış olduğu ziyaretin çok da etkili olmadığı görülmüş, hatta Yugoslavya'nın Makedonya asıllı Ankara Büyük Büyükelçisi Trajan Petrovski, bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin Türkiye tarafından tanınması noktasında yönlendirmede bulunduğu düşünüldükçe, 31 Ocak 1992'de "istişare" yapılması için Belgrad'a çağırılmıştır⁶². Petrovski ise, çağırma işleminin "Anayasaya olduğu kadar alışılmış usullere de aykırı olduğu"nu dile getirmiş, bu durumu protesto etmiş, bundan sonra hizmetlerini sunmak üzere Üsküp'e yani Makedonya'ya döneceğini ifade etmiştir. Bir anlamda, Yugoslavya ile Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinin kesildiği anlamı çıkarılabilecek gelişmeler yaşanmıştır.

Bu gelişme üzerine, Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'ndan sonra Makedonya'nın bağımsızlığının tanınması konusunu önceliğine alacağını açıkladığından, Süleyman Demirel Hükümeti, Yugoslavya'dan ayrılan dört ülkenin bağımsızlığının tanınmasının Bakanlar Kurulu gündemine almıştır. Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında 6 Şubat 1992'de Ankara'da saat 10:00'da toplanan Bakanlar Kurulunda Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden dört cumhuriyetin aynı anda tanınması görüşülmüştür⁶³.

Yaklaşık iki saat süren görüşmelerden sonra, Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Akın Gönen tarafından yapılan açıklamada; Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerini tanıma kararı alındığı duyurulmuştur. Ayrıca, bağımsızlı-

61 <http://www.ayintarihi.com/24.12.2016>.

62 "Yugoslavya Elçisiz Kaldı", **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1992, s.10.

63 "Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık", **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.1, 13.

ğını ilan eden ülkelerle olan ilişkilerin geçmişte olduğu gibi Belgrad'daki büyükelçilik aracılığı ile yürütüleceği, aynı zamanda Belgrad'daki büyükelçinin Sırbistan Büyükelçisi sayılacağı, bu ülkelerle tek tek protokoller yapıldıktan sonra diplomatik ilişki kurulacağı ve elçiliklerin açılacağı ifade edilmiştir⁶⁴. Böylece, Türkiye, daha başından itibaren takip etmiş olduğu ilkesel tutumunu ve politikasını devam ettirmiş, her cumhuriyeti tek tek tanıma politikasını hayata geçirmemiş, Makedonya'nın da için de bulunduğu dört cumhuriyeti birden tanımıştır.

Ancak, Türkiye, Makedonya ve Yugoslavya'dan ayrılan diğer cumhuriyetlerin bağımsızlığının tanınmasının ön şartı olarak sunmuş olduğu, Bosna-Hersek'te yapılacak referandumun sonucunu bekleme politikasında ısrar etmemiştir. Bulgaristan'ın Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyeti aynı anda tanınmasının ardından, Türkiye de aynı yaklaşımla Bosna-Hersek ve diğer cumhuriyetleri birlikte tanıma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bu politikasında o günlerde Sırlar tarafından sık sık dile getirilen "Büyük Sırbistan" politikasının ve bölgedeki Müslüman halka karşı yapılan öldürme hareketlerinin etkisi olmuştur. Bu nedenle, Türkiye politikalarını anlamaya çalıştığı, birlikte hareket ettiği ABD ve AT'den önce Bosna-Hersek'in bağımsızlık hakkını veya bağımsızlığını tanımıştır.

Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılan bu dört cumhuriyetin bağımsızlığını tanınmasına en fazla tepkiyi Yunanistan ve Sırbistan göstermiştir. Ankara'nın Makedonya'yı tanıyacağını daha önceden dile getirmesine ve bildirmesine rağmen, Atina'daki siyasi çevrelerin ilk tepkisi "Şok" ve "Üzüntü" olmuştur. Sırlar hariç olmak üzere, Bosna-Hersek'in ve özellikle Makedonya'nın tanınması konusunda etrafındaki bütün ülkelerle sorunlu olan Yunanistan'da, söz konusu cumhuriyetleri sadece Bulgaristan'ın tanınmasının yaratmış olduğu iyimserlik, Ankara'nın tanıma kararından sonra yerini karamsarlığa bırakmıştır⁶⁵.

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Manolis Kalamadis 6 Şubat 1992'de yapmış olduğu açıklamada; "Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-

64 <http://www.ayintarihi.com/24.12.2016>; "Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık", **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.3, 13.

65 Taki Berberakis, "Makedonya'yı Tanımamız Yunanistan'ı Üzdü", **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.13.

Hersek'i acele olarak tanınmasından üzgünüz. Ankara, AT ile ilişki istiyor, oysa bu konuda topluluğun kararı bile beklenmedi"⁶⁶ ifadesini kullanmış, bu kararın Yunanistan'ı üzdüğünü belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bu kararının bölgedeki istikrara katkıda bulunmayacağını sözlerine eklemiştir. Bu ve buna benzer tepkiler sadece Yunan siyasi makamlarından gelmemiş, ayrıca Yunan muhalefeti de benzer açıklamalarda bulunmuştur. Hatta Andreas Papandreu'nun liderliğini yaptığı PASOK, hükûmete, Makedonya ve Türkiye'ye çok sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu tanıma kararında Davos'ta Başbakan Mitsotakis ve Demirel görüşmesinin etkili olduğu ve bunun kabul edilemez olduğunu, Türkiye'nin tanıma kararına verilen tepkinin yeterli olmadığını ifade etmiş, bunu iç politikada rakibine karşı iyi bir şekilde kullanmıştır.

Bosna-Hersek'in Türkiye tarafından tanınması Türk siyasetçileri tarafından çok olumlu bir Türk dış politika hamlesi olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda ilk açıklamayı yapan siyasetçilerden biri Demokratik Sol Parti (DSP) Lideri Bülent Ecevit olmuştur. Bülent Ecevit 7 Şubat 1992'de Üsküp Radyosu'na özel bir demeç vermiştir. Ecevit demecinde; "Şimdi Balkanlar'da yeni ve umut verici bir dönem başlıyor" demiş, dört cumhuriyetin aynı anda tanınmasının kendisini çok sevindirdiğini, Yugoslavya'nın dağılmasını istemediğini, dağılınca da bu ülkelerin zaman geçirilmeden tanınmasının gerekliliğini düşündüğünü, bu tanımadan sonra Türkiye'nin kendisinden yardım bekleyen bu ülkelere her türlü desteği verebileceğini, bu ülkelerde özellikle de Bosna-Hersek, Makedonya ve hatta Kosova'da yaşayan Müslüman-Türk kardeşlerinin de güven içinde yaşayacaklarını dile getirmiştir⁶⁷. Ayrıca, Bu cumhuriyetlerin tanınmasıyla birlikte, Sırbistan'ın da daha uzlaşmacı bir politikaya yönelme gereğini duyacağını ifade ederek, "Şimdi Balkanlar'da yeni ve umut verici bir dönem başlıyor. Bu dönemin Balkanlar'a huzur ve barış getireceğine, demokratikleşme sürecini hızlandıracağına Balkanların gerek Avrupa'daki gerekse dünyadaki önemini artıracığına güveniyorum."⁶⁸ demiş, demokratik ve önemi artan bir Balkanlar beklentisi içerisinde olduğunu beyan etmiştir.

66 Taki Berberakis, a.g.h, **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.13.

67 "Ecevit: "Balkanlar'da Yeni Dönem Başlıyor"", **Milliyet**, 8 Şubat 1992, s.13.

68 "Ecevit: "Balkanlar'da Yeni Dönem Başlıyor"", **Milliyet**, 8 Şubat 1992, s.13.

Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanınmasının ardından, Bosna-Hersek'te "Bayram" yaşanmış, bu kararın 29 Şubat 1992'de gerçekleştirilecek olan referandum kadar önemli olduğu dile getirilmiştir.⁶⁹ Kendisini "çeyrek Türk" olarak tanımlayan ve anneannesinin Üsküdarlı bir Türk olduğunu, ancak Türkçe bilmediğini her fırsatta dile getiren, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç'in Türkiye'ye ve Türk milletine yapmış olduğu teşekkür Türk basınında yer almaya başlamıştır. Her zaman Türkeri ve Türkiye Cumhuriyeti'ni çok sevdiğini dile getiren Aliya İzzetbegoviç, 9 Şubat 1992'de Saraybosna'da *Milliyet* gazetesinden Nazım Alpman'ın sorularını yanıtlamıştır. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'i tanınmasından dolayı Türkiye'ye karşı şükran duyduğunu söylemiş, Türkiye'yi "erkek kardeş" olarak gördüğünü ifade etmiştir. Türkiye'nin kendilerini tanımlarına çok önem verdiklerini hatırlatarak, "Çok büyük Türk halkına, çok büyük Türk milletine, çok ama çok teşekkür ediyorum. Allah razı olsun. Her vatandaşım gibi ben de çok sevinçliyim. Bu sevincimizi Türkiye'ye borçluyuz."⁷⁰ demiştir. Türkiye'nin kendilerini tanımlarını belediklerini ve sürpriz olmadığını, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Davos toplantısında Bosna-Hersek'i tanıyacaklarını söylediğini, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de aynı şekilde söz verdiğini, sözlerini de tuttuklarını ifade etmiştir.

Türk basınında yer alan haber ve değerlendirmelere bakıldığında; takip edilen Türk dış politikasının olumlu sonuçlar verdiği, Türkiye'nin dış işlerindeki veya ilişkilerindeki gelişmelerin memnunluk verici, bu bağlamda Bosna-Hersek ve diğer Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetlerin tanınmasının dış politikada atılan güzel adımlardan biri olduğu dile getirilmiştir. "Balkanlar'da Bulgaristan'la ilişkilerimiz iyileşmiş, yeni tanıdığımız Makedonya Cumhuriyeti dost komşularımız arasına girmiştir..."⁷¹ denilmiş, Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Türk Hükûmeti, basını, halkı ve milleti tarafından "Dost ve Kardeş Bosna-Hersek Cumhuriyeti" olarak tanımlanmaya ve bu şekilde bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak, Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni ve bağımsız ülkelerle ilişkilerini düzeltmesi, "*Adriyatik'ten Çin Seddi*"ne kadar uzanan coğrafyada etkin olmaya başlamasının da bir takım risklerinin

69 Nazım Alpman, "Saraybosna, Bayram Yaşıyor", *Milliyet*, 10 Şubat 1992, s.7.

70 "Türkiye Erkek Kardeş", *Milliyet*, 10 Şubat 1992, s.7.

71 Altan Öymen, "Dolduruş'a Gelmemek", *Milliyet*, 17 Şubat 1992, s.1.

olduğu da dile getirilmiştir. O dönem Türk basınında yer alan “Türkiye Süper Güç”, “Türkiye Geliyor”, “Dünya Türk’ten Korkuyor” gibi “dolduruşa” getirecek ifade ve politikadan kaçınmak gerektiği de ortaya konulmuştur. Bosna-Hersek gibi, hem Yugoslavya’dan, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nden ayrılan cumhuriyetleri tanımakla, Türkiye’nin “Bu iş bitti. Biz artık güçlü devlet olmaktayız.” anlayışına kapılmaması gerektiği de ifade edilmiştir.

Bosna-Hersek’in referandum sonrasında 3 Mart 1992’de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Sırların Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti’ni kurmaları, yapılan referandumu boykot etmeleri, Bosna-Hersek’in bağımsızlıklarını tanımayacaklarını ilan etmeleri, Sırların başkent Saraybosna’ya doğru 4 Mart 1992’de yürüyüşe geçtiklerinin bildirilmesi, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç’in Müslümanları tedbirli olmaya çağırması, Sırbistan Demokrat Partisi Lideri Radovan Karadžić’in, Sırları gerektiğinde kendilerini savunmaları için uyarması⁷², “Kendi çözümlerimizi birbirimize empoze etmeye kalksak, din savaşına neden oluruz.” şeklindeki “medeniyetler çatışmasını” işaret eden olumsuz, ortamı geren haberler ve değerlendirmeler yazılı ve sözlü-görsel basında sıkça yer almaya başlamıştır⁷³. Bunun üzerine Bosna-Hersek’e ilişkin yazıların daha çok “karışıklık ve çatışma” sırasının bu ülkeye geldiği yönde olmuştur⁷⁴. Hatta, Bosna-Hersek’in sahip olduğu farklı inanç, etnik, kültür ve yaşam biçimleri bakımından Yugoslavya’nın küçük bir örneğini oluşturduğu, çatışma ve şiddet olaylarının Bosna-Hersek’e sıçramasının “asıl büyük dramı” ortaya çıkaracağı sıkça dillendirilmeye başlanmıştır.

Türkiye, Bakanlar Kurulu Kararı ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti’ni 6 Şubat 1992’de tanıdı. Ancak diplomatik ilişkilerin kurulması için her ülke ile ayrı ayrı protokollerin imzalanması gerekmiş ve bu protokoller de kısa sayılabilecek zamanda imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Londra’da toplanan Barış Konferansı’nda 26 Ağustos 1992’de yaptığı konuşmada; “konferans çerçevesinde yaptığı temaslar sonucunda, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya’nın, Makedonya ile diplomatik ilişki kurulması amacıyla hazırlanan protokolleri imzaladığını”⁷⁵ açıklamıştır.

72 <http://www.ayintarihi.com/19.12.2016.;>

73 “Bosna’da Sırp’la Müslüman Karşı Karşıya”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1992, s.11.

74 Sami Kohen, “Çözülmenin Sonucu”, *Milliyet*, 04 Mart 1992, s.6.

75 [http://www.ayintarihi.com/20.12.2016.](http://www.ayintarihi.com/20.12.2016.;)

Böylece Türkiye hazırlanan ve imzalanan bu protokollerden sonra Bosna-Hersek ile diplomatik ilişkilerini kurmuş, bu ülkede büyükelçilik açma çalışmalarına hız vermiştir. Bu bağlamda; Bosna-Hersek makamlarınca, 1893'te yapıldığı kabul edilen tarihî bir bina 1993 yılında Türkiye'ye tahsis edilmiştir. Büyükelçilik hizmet binası olarak, çizimleri Mimar Hans Nimecek tarafından yapılmış olabileceği ifade edilen ve zamanında Saraybosna Kantonu Kültürel, Tarihî ve Doğal Mirası Koruma Komisyonu'nun merkez binası olarak kullanılan, mimari özellikleri itibariyle Bosna Hersek'in kültürel ve tarihi mirasını yansıtan eserlerden biri olarak gösterilen bina hazırlanmıştır⁷⁶.

Bu çalışmalar sonrasında, Türkiye'nin Bosna-Hersek Büyükelçiliği hizmet verebilir hale getirilmiş, Pasifik ve Latin Amerika ile İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı görevini yürütmekte olan Elçi Şükrü Tufan 10 Mart 1993'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Bosna-Hersek Büyükelçisi olarak atanmıştır⁷⁷. Böylece, Türkiye, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni anayasal ismiyle, Bulgaristan'dan sonra tanıyan ilk ve Saraybosna'da büyükelçilik açan ülke olmuştur. Büyükelçi Şükrü Tufan (1993-1996) Bosna-Hersek'te iç savaşın en şiddetli halinin yaşandığı yılları yaşayarak, dört yıl görev yapacaktır.

Yazar, gazeteci ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in Başdanışmanı Hayrudin (Hayrettin) Somun Bosna-Hersek'in ilk Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır. Bosna-Hersek'te savaşın hâlâ devam ettiği yıllarda Türkiye'ye gelmiş, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e güven mektubunu sunmuş ve göreve başlamıştır. Göreve başlamasının ardından Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından 19 Mart 1993'te kabul edilmiştir. Hikmet Çetin, Büyükelçi Somun ile görüşmesinde dünyanın Bosna-Hersek konusunda kararsız hareket etmesinin bu ülkedeki katliamın sürmesine neden olduğunu söylemiştir. Büyükelçi Hayrudin (Hayrettin) Somun da görüşmeden sonra yaptığı açıklamada; göreve başlamaktan mutluluk duyduğunu belirterek, Türkiye'nin kendilerine yardım eden ülkelerin başında geldiğini belirtmiş ve "Uluslararası toplum bize yardım konusunda etkisiz kalmıştır"⁷⁸ ifadelerini kullanmıştır. Somun, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek savaş yüzünden Bosna-Hersek'ten kaçan insanların kabulü, gerekse de Bosna-Hersek halkına her türlü yardım konularında çok büyük katkılarda bulunmasında aktif görev üstlenmiştir.

76 <http://saraybosna.be.mfa.gov.tr/19.12.2016>.

77 <http://www.resmigazete.gov.tr/10 Mart 1993, s.4>.

78 <http://www.ayintarihi.com/20.12.2016>.

Türkiye'nin Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni tanınması, diplomatik ilişki kurulması, gerekli protokollerin imzalanması ve karşılıklı büyükelçiliklerin kurulmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ekonomik, ticari ve spor alanındaki ilişkiler hızlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, iki kardeş, dost ülkenin her türlü ilişkisi hızlı ve dostane bir şekilde gelişmeye başlamış ve devam etmiştir. Türkiye, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımakla kalmamış, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmeyen, Sırbistan ve Bosnalı Sırpların başlatmış olduğu iç savaş sırasında maddi ve manevi, her türlü desteği vermiştir. Ayrıca, Bosna-Hersek'teki iç savaşını sona erdiren, 14 Aralık 1995'te Paris'te Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegoviç, Hırvatistan adına Franjo Tudjman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adına Slobodan Miloşević tarafından imzalanan Dayton Antlaşması'ndan sonra da Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki "kardeşlik" ve "dostluk" temelindeki ilişkiler hızlı bir şekilde devam etmiştir. Türkiye bu süreçte, Bosna-Hersek'in çabucak dünya ekonomik düzenine uyum sağlaması için de ciddi bir gayret göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir.

SONUÇ

Doğu Bloğu'nun yıkılmasının, komünizmin önemli ölçüde siyasal güç kaybetmesinin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Yugoslavya dağılma sürecine girmiştir. Bu süreçte Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını kazanan ülkeler Slovenya ve Hırvatistan olmuştur. Bu iki ülkenin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Balkanlar'da dağılan Yugoslavya'nın küçük bir örneğini oluşturan Bosna-Hersek de 3 Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bosna-Hersek'in bağımsızlığına en sert tepkiyi hem Bosna-Hersek'teki Sırp lar, hem de Yugoslavya'nın doğal varisi gibi davranan Sırbistan göstermiştir. Ayrıca, Yunanistan'ın da Bosna-Hersek'teki bağımsızlık hareketine karşı mesafeli olduğu görülmüş, özellikle Makedonya ile olan sorunları nedeniyle, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını desteklememiş ve tanımamıştır. Avrupa Topluluğu da topluluk üyesi Yunanistan'ın bu konudaki tavrı yüzünden, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıma noktasında aceleci davranmamıştır. Bosna-Hersek'i ilk tanıyan ülke Bulgaristan olmuştur.

Türkiye ya da iktidardaki Süleyman Demirel Hükûmeti ise başından itibaren Balkanlar'a yönelik barışçı, uzlaşmacı ve bütüncül bir politika takip etmiştir. Ayrıca, iç savaş belirtilerinin yaşanmaya başladığı 1992 yılına kadar Türkiye ABD ve AT'nin Bosna-Hersek'e yönelik politikasını gözlemlemiş, anlamaya çalışmış, hatta bu politikalarla paralel bir dış politika izlemiştir. Ancak, 1992 yılından itibaren, Bosnalı Müslümanların sistemli ve acımasız bir şekilde öldürülmeye başlanmasından sonra, Türkiye Bosna-Hersek'teki iç savaşta daha aktif bir politika yürütmüş, Bosnalı Müslümanlara her türlü yardımı yapmış, soruna siyasi çözüm bulunması için "mekik diplomasisi" takip etmiştir.

AT'nin, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden devletler için tanıma kriterlerini yayınlamış olduğundan, buradan almış olduğu destekle Türkiye Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlıklarını ilan eden Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'yı hep birden tanıma politikasını hayata geçirmiştir. Hatta, Türkiye Bosna-Hersek'i tanıma konusunda çok net bir politika benimsemiş, Bosna-Hersek'teki referandumun sonuçlarını bile beklememiştir. Türkiye yukarıda adı geçen dört ülkeyi,

Yugoslavya'yı, dağılıp-dağılmamasını ve yaşanacak gelişmeleri dikkate alırken, tanıma kriterleri yayınlayan Avrupa Topluluğu'nu ve ABD'yi dikkate almamış, Bosna-Hersek'i tanıma noktasında bağımsız bir davranış sergilemiştir. Bunlardan önce Bosna-Hersek'i tanımıştır. Türkiye'nin yeni Balkanlar'da en fazla ilgi gösterdiği, önem verdiği ülkelerden biri Bosna-Hersek olduğundan, Türkiye 6 Şubat 1992'de Bakanlar Kurulu Kararı ile Bosna-Hersek'i tanımıştır.

Bu tanıma hem Türkiye'de, hem de Bosna-Hersek'te çok olumlu karşılanmış, özellikle Bosna-Hersek'te "bayram" sevinci yaşatmış, Türkiye lehine gösteriler yapılmıştır. Türk basınında tanıma kararının doğruluğuna ve Türk dış politikasındaki başarılarla ilişkin yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılarda daha çok iki ülkenin her biri için "dost ülke" "kardeş ülke" "erkek kardeş" adlandırması yapılmıştır. Ancak, Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni ve bağımsız ülkelerle ilişkilerini düzeltmesi, "Adriyatik'ten Çin Seddi"ne kadar uzanan coğrafyada etkin olmaya başlamasının da bir takım risklerinin olduğu da dile getirilmiştir. O dönem Türk basınında yer alan "Türkiye Süper Güç", "Türkiye Geliyor", "Dünya Türk'ten Korkuyor" gibi "dolduruşa" getirecek ifade ve politikadan kaçınmak gerektiği de ortaya konulmuştur. Bosna-Hersek gibi, hem Yugoslavya'dan, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetleri tanımakla, Türkiye'nin "Bu iş bitti. Biz artık güçlü devlet olmaktayız." anlayışına kapılmaması gerektiği de ifade edilmiştir.

Türkiye bağımsızlığından itibaren Bosna-Hersek ile ilişkilerini oldukça sıcak ve yoğun bir şekilde tutmuş, özellikle de karşılıklı ziyarete büyük önem atfetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ekonomik, ticari ve spor alanındaki ilişkiler hızlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, iki dost ülkenin her türlü ilişkisi hızlı ve dostane bir şekilde gelişmeye başlamış ve devam etmiştir. Türkiye, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımakla kalmamış, Bosna-Hersek'in dünyadaki ekonomik düzene uyum sağlaması için elinden geleni yapmış, yapmaya da devam etmektedir. Bunda Bosna-Hersek'te yaşayan Türk-Müslüman nüfusun etkisi olmuş, bu unsurun etkisinin devam edeceği gözükmektedir. Ayrıca, Türkiye, bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğünü, egemenliğini ve sınırlarının değişmezliğini kararlıkla sa-

vunmakta, Bosna-Hersek'in tek devlet yapısının yanı sıra çok uluslu ve çok kültürlü dokusunun korunmasını desteklemektedir. Desteklemeye de devam edecek durumda olduğunu her fırsatta ifade etmekten de geri durmamaktadır. Bunun en son örneği Bosna-Hersek'in Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini desteklemesinde görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ““Yugo” Cumhuriyetlerini Tanıyoruz”, **Milliyet**, 3 Ocak 1992.
- “ Ecevit: “Balkanlar’da Yeni Dönem Başlıyor””, **Milliyet**, 8 Şubat 1992.
- “Ankara’nın Politikasına Övgü”, **Milliyet**, 24.01.1992.
- “Barışa Belgrad’dan Yeşil Işık”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1991.
- “Bosna’da Sırp’la Müslüman Karşı Karşıya”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1992.
- “Bosna-Hersek de Artık Bağımsız”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1992.
- “Bosna-Hersek’i Tanıyın”, **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1992.
- “Bosna-Hersek’te Gerginlik”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1991.
- “Bosna-Hersek’te İç Savaş Korkusu”, **Cumhuriyet**, 3 Mart 1992.
- “Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık”, **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.3, 13.
- “Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık”, **Milliyet**, 7 Şubat 1992.
- “Hırvatistan ve Slovenya’nın Bağımsızlık Kararları Sürpriz Olmadı”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1991, s.11.
- “Müslüman-Hırvat İşbirliği”, **Milliyet**, 01.03.1992.
- “Savaşa 5 Var”, **Milliyet**, 5 Mart 1992.
- “Türkiye 4 Cumhuriyeti Tanıyor”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1992.
- “Türkiye Erkek Kardeş”, **Milliyet**, 10 Şubat 1992.
- “Yedekler Silah Altına”, **Milliyet**, 9 Haziran 1991.
- “Yugoslavya da Öldü”, **Milliyet**, 16.01.1992.
- “Yugoslavya Elçisiz Kaldı”, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1992.
- “Yugoslavya’da Barış Zor”, **Milliyet**, 11 Ocak 1992.
- “Yugoslavya’da Silahlar Sustu”, **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1991.
- Acar, İrfan C., **Dış Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1993.
- Alpman, Nazım, “Saraybosna, Bayram Yaşıyor”, **Milliyet**, 10 Şubat 1992, s.7.

Azarkan, Ezeli, “Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu ve Kosova'nın Tanınması”, **İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, Malatya 2016.

Berberakis, Taki, “Makedonya'yı Tanımamız Yunanistan'ı Üzdü”, **Milliyet**, 7 Şubat 1992.

Bereketli, Mustafa, **Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar**, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Bora, Tanıl, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

Calvocoressi, Peter, **World Politics Since 1945**, Newyork 1996.

Cumhuriyet Gazetesi

Çalış, Şaban, “Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s”, **Turkish Studies**, Vol:2, No:1, Published by Frank Cass, London, 2001.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları:7, Ankara 1992.

Görgülü, İsmet ve diğ. **Bosna-Hersek**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.

<http://saraybosna.be.mfa.gov.tr/>

<http://www.ayintarihi.com>

<http://www.resmigazete.gov.tr/>

Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)**, (Ter.: İhsan Duru-Gülçin Tunalı-Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi 2 (20.Yüzyıl)**, (Ter.: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Kırca, Coşkun, “Balkanlar ve Türkiye”, **Milliyet**, 20 Haziran 1990.

Kodal, Tahir, “Makedonya’nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, İzmir, 2014.

Kohen, Sami, “Çözülmenin Sonucu”, **Milliyet**, 04 Mart 1992.

Kohen, Sami, “Sırp-Lavya” mı?”, **Milliyet**, 24.01.1992.

Malcolm, Noel, **Bosna’nın Kısa Tarihi**, Om Tarih, İstanbul 1999.

Milliyet Gazetesi

Öymen, Altan, “‘Dolduruş’a Gelmek”, **Milliyet**, 17 Şubat 1992.

Predrag, Simic, “Yugoslavya Krizinin Dinamikleri”, **Avrasya Dosyası**, C 3, S 3, Ankara, Sonbahar 1996.

Ramet, Sabrina P., **Nationalizm and Federalizm in Yugoslavia**, ABD, Indiana University Press, 1992.

Safvet Beg Başagiç (Recepaşiç) (Mirza Safvet), **Bosna Hersek Tarihi 1463-1850**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, ?.

Sarı, Feyzullah, **Türkiye’nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti**, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Sipahioğlu, Bahtiyar, **Dünden Bugüne Balkanlar**, Akademi Matbaacılık, İstanbul 2010.

Tekin, Cemile Haliloviç, **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011**, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

Tılıç, Doğan L., **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1999.

Türkeş, Mustafa, “Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasi Sonuçları”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara 1995.

Yurtsever, Ali Haydar, “Rumeli’den Selam Var -Makedonya ve Bosna-Hersek’teki Halkın Umudu Ankara”, **Milliyet**, 31.01.1992.